

דרך ארץ קדמה לתורה - מקורות לשיעור

ד"ר חזות גבריאלי

1. מקורות למבוא

א. ויקרא רבה (וילנא) פרשת צו פרשה ט

דא"ר ישמעאל בר רב נחמן עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה הה"ד (בראשית ג) לשמור את דרך עץ החיים דרך זו דרך ארץ ואח"כ עץ החיים זו תורה

ב. שמות פרק יג

...ולא־נחם אֱלֹהִים דְּרַךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא.....

ג. במדבר פרק כה

(א) וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשִׁטִּים וַיַּחַל הָעָם לַזְנוּת אֶל־בָּנוֹת מִזֵּב:

(ב) וַתִּקְרָאֵן לָעָם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֹּאכֵל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֱלֹהֵיהֶן:

(ג) וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר וַיַּחֲרֹף יִקְנֹק בְּיִשְׂרָאֵל:

(ד) וַיֹּאמֶר יִקְנֹק אֶל־מֹשֶׁה קַח אֶת־כָּל־רְאשֵׁי הָעָם וְהִקַּע אוֹתָם לִיקְנֹק נֶגֶד הַשָּׁמַיִם וַיֵּשֶׁב תְּרוֹן אַף־יִקְנֹק מִיִּשְׂרָאֵל:

(ה) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־שִׁפְטֵי יִשְׂרָאֵל הֲרִגוּ אִישׁ אֶנְשָׁיו הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעֹר:

(ו) וַהֲיָה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב אֶל־אֲחִיו אֶת־הַמְדִּינִית לְעֵינֵי מֹשֶׁה וּלְעֵינֵי כָל־עַדְת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְהָמָּה בָכִים פָּתַח אֱהֵל מוֹעֵד:

(ז) וַיֵּרָא פִּינְחָס בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן־אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וַיִּקָּם מִתּוֹךְ הָעֵדוּה וַיִּקַּח רֶמֶחַ בְּיָדוֹ:

(ח) וַיָּבֵא אַחֵר אִישׁ־יִשְׂרָאֵל אֶל־הַקִּבָּה וַיִּדְקֹר אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת־הָאִשָּׁה אֶל־קִבְתָּהּ וַתַּעֲצֹר הַמַּגִּפָּה מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

(ט) וַיְהִי־ו הַמֵּתִים בַּמַּגִּפָּה אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף:

ד. הרב קוק - שמנה קבצים

קנו. משה רבינו כולל הוא כל נשמות ישראל מצד התורה, ומשיח הוא כולל אותם מצד עצמן, מצד מחשבתן של ישראל הקודמת לכל.

ה. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת נח

ולא קבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהם הקדוש ברוך הוא את ההר כגיגית שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט) ואמר רב דימי בר חמא א"ל הקדוש ברוך הוא לישראל אם מקבלים אתם את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם, ואם תאמר על התורה שבכתב כפה עליהם את ההר והלא משעה שאמר להן מקבלין אתם את התורה, ענו כלם ואמרו נעשה ונשמע מפני שאין בה גייעה וצער והיא מעט אלא אמר להן על התורה שבע"פ שיש בה דקדוקי מצות קלות וחמורות

2. מה עתה חשוב יותר דרך ארץ או תורה?

א. משנה מסכת אבות פרק ה, משנה כב

בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכולה בה

ב. רמב"ם הלכות עבדים פרק ט, הלכה ח

מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואף על פי שהדין כך מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן, הרי הוא אומר כעני עבדים אל יד אדוניהם כעני שפחה אל יד גבירתה, וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה, ולא ירבה עליו צעקה וכעס אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו וכן מפורש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהן אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי הלא בבטן עושני ב עשהו ויכוננו ברחם אחד, ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וצוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל, וכן במדותיו של הקדוש ברוך הוא שצונו להדמות בהם הוא אומר ורחמיו על כל מעשיו וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך.

ג. משנה מסכת אבות פרק ג

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ

ד. שמות פרק ד פסוק יח

וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וַיֵּשֶׁב אֶל-יִתְרֹת חֹתְנֹו וַיֹּאמֶר לוֹ אֶלְכָה נָא וְאֶשְׁוֶבְהָ אֶל-אֶחָי אֲשֶׁר-בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הַעֲוֹדִים חַיִּים וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ

רש"י שמות פרק ד פסוק יח

(יח) וישב אל יתר חתנו - ליטול רשות, שהרי נשבע לו.

ה. תלמוד בבלי מסכת יבמות דף עו עמוד ב

כתיב ביה בשאול: משכמו ומעלה גבוה מכל העם. א"ל דואג האדומי: עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו, שאל עליו אם ראוי לבא בקהל אם לאו. מ"ט: דקאתי מרות המואביה. א"ל אבנר, תנינא: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית. אלא מעתה, ממזר - ולא ממזרת! ממזר כתיב, מום זר. מצרי - ולא מצרית! שאני הכא, דמפרש טעמא דקרא: על אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, דרכו של איש לקדם, ולא דרכה של אשה לקדם. היה להם לקדם אנשים לקראת אנשים, ונשים לקראת נשים! אישתיק.

3. היחס בין דרך ארץ למוסר אוניברסאלי

א. אין איסור לדבר לשון הרע על גוי, שהרי נאמר בתורה (ויקרא יט טז) "לא תלך רכיל בעמך". וגויים אינם בכלל עמך. ומכל מקום ראוי להימנע היות וזה יכול לגרום לו להתרגל לדבר לשון הרע, ויגיע מזה לדבר לשון הרע גם על יהודים (ראה דברים רבה פרשת כי תצא פרשה ו' פיסקא ט. וע"ע בחידושי הרד"ל שם)

ב. **אבסולוטיזם מוסרי, מוסר אבסולוטי**, או **מוסר מוחלט** הוא תאוריה או אמונה לפיה המוסר, או חלק ממנו, טבוע במקור על-אנושי (כמו אלוהים, אלים, הטבע, היקום) (ונובע ממנו, ולפיכך אינו נקבע בהשפעת החברה, האדם או מצבים שונים. במילים פשוטות, זוהי אמונה ש"טוב" ו"רע", "מוסרי ולא-מוסרי", "ראוי" ולא-ראוי, אכן קיימים במציאות, כמו חוקי הפיזיקה למשל, ולא רק במוחם של בני אדם או בעלי חיים. מוסר מסוג זה אינו מושפע מהשלכות תרבותיות, ולא ממזל מוסרי.

לפי האמונה או התאוריה המנוגדת, רלטיביזם מוסרי (או מוסר יחסי), המוסר כולו וכלליו נובעים מחשיבה אנושית בלבד, ואינם קיימים במציאות, אלא הם דרכים לפרש או להסתכל על המציאות, ולפיכך הם **יחסיים**, כלומר משתנים בין בני אדם, חברות, תקופות ונסיבות.

בקיצור ניתן לומר שלפי המוסר המוחלט, מוסר הוא אוניטולוגי, ואילו לפי המוסר היחסי, מוסר הוא אפיסטמולוגי^[1].

ג. חשוב להבחין בין מוסר מוחלט לבין מוסר אוניברסלי (הקרוב גם אוניברסליזם, מוסר אובייקטיבי, או אובייקטיביזם): לפי האחרון, המוסר אינו תלוי במנהגים ובדיעות, אך כן יכול להיות תלוי בהקשר או בהשלכות.

ד. רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק א, הלכה ב

ואסור לגזול כל שהוא דין תורה, אפילו גוי עובד עבודה זרה אסור לגזלו או לעשוקו, ואם גזלו או עשוקו יחזיר.

ה. נחלקו התנאים (ב"מ קיא ע"ב) האם גזל הגוי אסור או מותר, וההלכה נפסקה כמ"ד שגזל הגוי אסור.

בתלמוד ירושלמי (בבא קמא ד, ג) מובא מקרה ממנו נראה שגזל הגוי מותר מן התורה:

מעשה ששילח המלכות שני איסרטיטות לתלמוד תורה מרבן גמליאל ולמדו ממנו מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות ובסוף אמרו לו כל תורתכם נאה ומשובחת חוץ משני דברים הללו שאתם אומרים... כל גזילות של ישראל אסור ושל נכרי מותר. באותה שעה גזר רבן גמליאל על גזילות נכרי שיהא אסורות מפני חילול השם."

ו. דרשות ר"י אבן שועיב פרשת ויחי יעקב

ואמרו כי ראוי היה יעקב שתנתן תורה על ידו אלא שלא הגיע העת והזמן.

4. היכן ומאין לקוחה תורת ה'דרך ארץ'?

א. רש"י הירש ורבי עזריאל הילדסהיימר ייסדו בתחילת המאה ה-19 בעיקר בקרב יהדות גרמניה, אך גם בכמה ממדינות מערב אירופה ובחלקים של הונגריה, זרם ביהדות שדגל בשילוב של תורה עם דרך ארץ. זרם זה האמין כי אין סתירה בין חיים על פי התורה וההלכה לבין חיים מודרניים, השכלה ועבודה פרודוקטיבית. בחינוך הילדים שולבו לימודים כלליים כמו לימודי לטינית, יוונית ומדעים. בית הספר הראשון בארץ ישראל שדגל בתפיסה זו היה בית ספרתחכמוני היפואי שנוסד ב-1909. כיום רובו של ההזרם הדתי-הציוני דוגל בתפיסה זו, של שילוב תורה ומדעים. בישיבות ואולפנות תיכוניות של תנועת בני עקיבא, מקיימים שילוב של לימודי תורה ומדעים, ובוגריהם מחונכים להשתלב בחיים המודרניים בכלל, ובצבא ובמוסדות המדינה בפרט.

אמרה זו עומדת בסתירה מסוימת לאמרה אחרת של חז"ל: "רבי נחוניא בן הקנה אומר, כל המקבל עליו עול תורה, מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ; וכל הפורק ממנו עול תורה, נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ." (מסכת אבות ג ה). בתפיסה זו דוגלים כיום בעיקר החרדים בארץ ישראל, הרואים בעבודה ובשירות צבאי עול הכרחי שנופל על מי שפרק מעליו את עול התורה.

ב. בראשית רבה (וילנא) פרשת חיי שרה פרשה ס

א"ר אחא יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים, פרשתו של אליעזר שנים וגי דפים הוא אומרה ושונה, ושרץ מגופי תורה ואין דמו מטמא כבשרו אלא מריבוי המקרא

ג. שמות פרק טז

(טו) וַיִּרְאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו מִן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מִה־הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלָּחֶם אֲשֶׁר נָתַן יְקֹנֶק לָכֶם לְאֹכְלָהּ:

(טז) זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְקֹנֶק לְקַטֹּוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ עֹמֵר לְגִלְגָּלֶת מִסֶּפֶר נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לְאִשֶׁר בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ:

(יז) וַיַּעֲשׂוּ־כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ הַמֶּרְבֵּה וְהַמְּמַעֵיט:

(יח) וַיִּמְדוּ בְעֹמֶר וְלֹא הֶעֱדִיף הַמֶּרְבֵּה וְהַמְּמַעֵיט לֹא הֶחֱסִיר אִישׁ לְפִי־אֲכָלוֹ לְקַטְנוֹ:

(יט) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אֶל-יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בִּקְרָה:

(כ) וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּתֵרוּ אַנְשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בִּקְרָה וַיֵּרָם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֹשׁ וַיִּקְצָף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה:

(כא) וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר אִישׁ כְּפִי אֲכָלוֹ וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וַנִּמָּס:

(כב) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי לִקְטוֹ לֶחֶם מִשְׁנֵה שְׁנֵי הָעָמָר לְאָחָד וַיִּבְאוּ כָּל-נְשֵׂי־אֵי הָעֵדָה וַיִּגִּידוּ לְמֹשֶׁה:

(כג) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֻנֶּךָ שְׁבֵתוֹן שְׁבֵת-קָדֵשׁ לִיקְנוֹק מִחָר אֵת אֲשֶׁר-תֹּאפּוּ אַפּוֹ וְאֵת אֲשֶׁר-תִּבְשְׁלוּ בִשְׁלוֹ וְאֵת כָּל-הָעֵדֻף הַנִּיחֹו לָכֶם לְמִשְׁמַרְת עַד-הַבֶּקֶר:

(כד) וַיִּנְיָחוּ אֹתוֹ עַד-הַבֶּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרַמָּה לֹא-הָיְתָה בּוֹ:

(כה) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכָלְהוּ הַיּוֹם כִּי-שֶׁבֶת הַיּוֹם לִיקְנוֹק הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֵהוּ בַשָּׂדֶה:

(כו) שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטֵהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבֶת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ:

(כז) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָצְאוּ מִן-הָעַם לִלְקֹט וְלֹא מָצְאוּ:

5. דרך ארץ ומדינת ישראל

א. בניגוד לאחד העם, ששאף לבסס את דמותו של היהודי החדש על תודעת הרציפות ההיסטורית האורגנית ועל ה'מוסר היהודי' הרוחני, סבר ברדיצ'בסקי שיש לערוך שינוי ממשי בחיים היהודיים. קריאתו המפורסמת לשינוי ערכי נועדה לשנות מן היסוד את ה'מוסר היהודי' שהציע אחד העם. לשיטתו יש להעדיף את 'מוסר הסיף' על פני 'מוסר הספר' שהכתיב את חיי היהודים מימי חוקת משה ואילך. ברדיצ'בסקי העלה על נס את הגבורה היהודית בימי הבית השני והעדיף את אתוס הגבורה והלחימה על המוסר הרבני של יוחנן בן זכאי וחכמי יבנה. בכך נסללה הדרך ליצירתו של ה'עברי החדש', החופשי מכבלי המסורת, המנוגד ליהודי, 'האסור ברצועות של תפילין'.

ב. הלכות טרמפים - הרב אבינר

הערה: אל תשאל מה מקור כל ההלכות האלה: "דרך ארץ קדמה לתורה!"

ג. הרב קוק - אורות הקודש ב, שסד-שסה

"האינטליגנציה חושבת שיכולה היא להיפרד מעל ההמון, שאז תהיה יותר בריאה ברוחה, יותר אצילה במחשבתה. זוהי טעות יסודית, טעות שאינה מכרת את הצד הבריא שיש בההכרות הטבעיות, ובחושים הטבעיים, שלא נתתקנו, אבל גם לא נתקלקלו על ידי שום הפרעה קולטורית.

הצד הבריא של היושר מצוי הוא באנשים גסים יותר ויותר ממה שהוא מצוי במלומדים ומוסריים בעלי מחשבה. יותר מובהקים הם המלומדים בדברים הפרטיים של המוסר, בחוקיו ודקדוקיו, אבל עצם הרגשתו זאת היא מצויה באנשים בריאים טבעיים, שהם הם ההמון, עם הארץ."

"ולא דווקא בהרגשת המוסר השורשית עולה הוא ההמון על אנשי הסגולה, גם בהרגשת האמונה, הגדלות האלוהית, היופי, החושיות, הכל אשר לחיים בדרך ישרה, בלתי מסוננת על ידי הצינורות המלאים שכר אגמי נפש של הדעת והחכמה, הוא יותר בריא וטהור בהמון."

"אמנם לא יוכל ההמון לשמור בעצמו את עצומו וטהרתו, איננו יכול לקשר יפה את מושגיו, גם איננו יכול לקשר יפה את מושגיו, גם איננו יודע איך לעמוד בקשרי המלחמה, בעת אשר הכרות והרגשות נלחמות בפנים או בעולם מבחוץ. לזה צריך הוא לעזרת גדולי התושיה, המיישרים לפניו את נתיבות עולמו."

"אבל כשם שמשפיעים עליו עצה ותושיה, כך הוא משפיע עליהם חיים בריאים."